

Laudato Si door de ogen van een gelovig bioloog

Marjolein Tiemens-Hulscher

Het is bijzonder, verrassend maar bovenal verheugend dat een paus een encycliek schrijft vanuit een ecologisch perspectief. Hiermee trekt hij de milieucrisis in het gelovige domein. Hij laat zien dat de zorg voor de aarde, de zorg voor ons gemeenschappelijk huis, tot het hart van het christelijk geloof behoort. Dit is niet voor alle gelovigen even vanzelfsprekend, gezien reacties op groene initiatieven van de voorlopers in kerk: "We hebben het al zo druk. Moeten we nu ook nog iets met duurzaamheid?" Zorg voor het milieu wordt gezien als een thema erbij, niet als wezenlijk onderdeel van. De encycliek gooit hoge ogen om daar verandering in te brengen.

De problematiek die de encycliek aansnijdt is verre van nieuw. Veertig jaar geleden kwam de Club van Rome al met het rapport Grenzen aan de Groei. Daarin werd duidelijk gesteld dat een onbegrensde groei op een fysiek begrensde aarde niet mogelijk is. Het rapport formuleerde gedragsregels voor de economie die wellicht bij velen bekend zijn, maar nauwelijks zijn geïntegreerd. U weet wel: de gevolgen van economische activiteiten niet afwentelen op het milieu, op de ontwikkelingslanden (lees de armen) en de toekomstige generaties. De paus volgt in Laudato Si precies dezelfde lijn en onderzoekt de Bijbelse bronnen voor de onderbouwing daarvan. Wellicht dat christenen zich daardoor meer aangesproken voelen om zich te bekeren tot een duurzame levensstijl dan de louter, ik noem het maar, ecologische argumenten. Het zou in ieder geval een grote verdienste van de encycliek zijn als deze dat weet te bewerkstelligen.

Alles met alles verbonden

Laudato Si, geprezen zijt Gij, hiermee verwijst de paus naar het Zonnelied van Franciscus van Assisi en daarmee maakt hij direct duidelijk dat verbondenheid van alle elementen en schepselen met elkaar een rode draad is in deze encycliek, precies waar het in de ecologie ook om gaat.

De ecologie bestudeert de relaties tussen de levende organismen en de omgeving waarin zij zich ontwikkelen. (138)

In de natuur leven alle organismen in relatie tot elkaar; eten en gegeten worden, het bestuiven van bloemen door insecten of het elkaar vlooien bij apen. Rachel Carson zei in haar strijd tegen DDT, dat in de natuur niks op zich zelf bestaat. Elk organisme in een ecosysteem, hoe klein of onbeduidend ook, heeft een functie. Elk ecosysteem staat weer in verbinding met een ander ecosysteem. Dat betekent dat uiteindelijk alles met alles is verbonden en dat elke verstoring in het systeem verstrekkende gevolgen kan hebben.

De paus laat zien dat ook op grond van Bijbelse bronnen alle schepselen met elkaar verbonden zijn in en door de Vader, omdat Hij dat zo gewild heeft.

De onderlinge afhankelijkheid van de schepselen is door God gewild. De zon en de maan, de ceder en het bloempje, de adelaar en de mus: het schouwspel van hun oneindige verscheidenheid en ongelijkheid betekent dat geen enkel schepsel aan zichzelf genoeg heeft. Zij

bestaan slechts in onderlinge afhankelijkheid om elkaar wederzijds aan te vullen, ten dienste van elkaar. (86)

Wij allen zijn als wezens (ook niet menselijke wezens) van het heelal en geschapen door dezelfde Vader met elkaar verbonden door onzichtbare banden en we vormen een soort universele familie, die ons aanzet tot een heilig, liefdevol en nederig respect. (89)

Deze verbondenheid geeft ons een richtlijn voor hoe we met de natuur, met elkaar en met alle andere schepselen om zouden moeten gaan. Namelijk vanuit een houding van heilig, liefdevol en met nederig respect. Dat wil zeggen

dat de mens, begiftigd met verstand, de natuurwetten en het delicate evenwicht tussen de wezens van deze wereld eerbiedigt. (68)

Natuurwetten

Het respecteren van de natuurwetten vloeit volgens de paus ook voort uit de verantwoordelijkheid van de mens ten opzichte van de aarde die van God is, maar aan de mens is toevertrouwd. Als beeld van God is de mens geroepen de aarde te bebouwen en te bewaken.

Dat houdt een relatie in van verantwoordelijke wederkerigheid tussen mens en natuur. Iedere gemeenschap kan uit de aarde nemen wat hij nodig heeft voor eigen overleven, maar zij heeft ook de plicht haar te beschermen en de continuïteit van haar vruchtbaarheid voor de toekomstige generaties te waarborgen. (67)

Je kunt hier vanuit ecologisch oogpunt afdingen op de relatie tussen mens en natuur. De mens is ecologisch gezien immers onderdeel van de natuur. De paus onderkent dat ook. De mens is zowel deel van de schepping, er afhankelijk van en er verantwoordelijk voor. Wederkerigheid is in onze relatie tot de natuur een sleutelbegrip. Dat maakt duidelijk dat de mens niet alleen kan nemen maar ook moet geven. Ik heb mij weleens verbaasd over de vele nestkastjes bij elkaar in een bos. Waarom zoveel in een bos? Daar zijn toch nestelplaatsen genoeg? Maar niet voor vogels als mezen die vermolmden bomen nodig hebben en graag vlak bij elkaar nestelen. Onze opgeruimde productiebossen bieden te weinig nestelplaatsen. Zo kennen we ook vleermuiskasten, dakpannen waar zwaluwen onder kunnen nestelen, broedhopen voor ringslangen, allerlei manieren om de natuur wat terug te geven van wat we haar ontnomen hebben. In de landbouw zijn organische bemesting, toepassing van vlinderbloemigen en bloeiende akkerranden voorbeelden van wederkerigheid.

Bevolkingsgroei

Paus Franciscus is heel duidelijk over de menselijke oorzaak van klimaatverandering, vervuiling en alle andere problemen die zich voordoen in de sociaal- economische crisis.

Het dient ons tot niets de symptomen te beschrijven, als wij de menselijke oorsprong van de ecologische crisis niet erkennen. (101)

Maar dat de paus in dit kader nog steeds afstand neemt van het feit dat de bevolkingsgroei mede oorzaak is, is jammer.

In plaats van de problemen van de armen op te lossen en te denken aan een andere wereld, beperken sommigen zich ertoe een terugbrengen van het geboortecijfer voor te stellen. [] Maar, als het waar is dat de ongelijke verdeling van de bevolking en de beschikbare hulpbronnen belemmeringen vormen voor de ontwikkeling en een beheersbaar gebruik van het milieu, dan moet men erkennen dat de demografische groei volledig verenigbaar is met een integrale en solidaire ontwikkeling. (50)

De paus heeft gelijk dat een ongelijke verdeling van voedsel en hulpbronnen bijdragen aan armoede en honger. Maar ecologisch gezien zit er een bovengrens aan het aantal mensen dat op een fysiek beperkte aarde kan leven. Net zoals het aantal eekhoorntjes dat in een bos kan leven afhankelijk is van de hoeveelheid eikels in dat bos. Dat wij nu met zoveel mensen op de aarde kunnen wonen is alleen mogelijk omdat we de grenzen van de natuur niet gerespecteerd hebben, maar hebben opgerekt en overschreden. Met onze landbouwtechnieken hebben we de opbrengsten per hectare enorm kunnen verhogen. Hiervoor hebben we de natuurwet van de biodiversiteit niet gerespecteerd. In de westerse landbouw kennen we grote oppervlakten met monoculturen en weinig vruchtwisseling. Dit is alleen mogelijk door gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen tegen ziekten en plagen. En nu blijkt dat, door deze manier van landbouw bedrijven, de bodemvruchtbaarheid drastisch afneemt.

Door de technologische toepassingen zijn we het gevoel voor natuurlijke grenzen kwijtgeraakt. We zullen als mensheid op zoek moeten gaan naar een nieuwe balans in geven en nemen. Het is daarom enigszins te begrijpen dat paus Franciscus de bevolkingsgroei niet wil aanmerken als oorzaak. Hij wil dat overbevolking niet als excuus wordt gebruikt om het ongebreidelde consumentisme te handhaven.

De demografische groei en niet het extreme en selectieve consumentisme van enkelen als oorzaak te zien, vormt een manier om de problemen niet onder ogen te zien. (50)

Eigen waarde

Als we iets aan de ongelijkheid willen doen dan is het van belang om de natuur niet louter als een object te zien dat gemanipuleerd en geëxploiteerd kan worden.

Wanneer de natuur alleen maar wordt gezien als een object van profijt en belang, dan brengt dat ook ernstige gevolgen voor de maatschappij met zich mee. De opvatting die de willekeur van de sterkste ondersteunt, heeft een geweldige ongelijkheid, ongerechtigheid en geweld voor het grootste gedeelte van de mensheid bevorderd, omdat de hulpbronnen het eigendom worden van wie het eerste komt of van wie de macht heeft. (82)

Het is daarom van belang om ook de eigen waarde van de natuur en alle organismen, maar ook van alle mensen, te respecteren.

Terwijl wij op een verantwoordelijke wijze de dingen mogen gebruiken, zijn wij geroepen te erkennen dat de andere levende wezens een eigen waarde ten overstaan van God hebben [....]. Ieder schepsel heeft zijn eigen goedheid en volmaaktheid []. De verschillende schepselen, volgens hun eigen wezen gewild, weerspiegelen op hun eigen wijze de oneindige wijsheid en goedheid van God. Daarom moet de mens de eigen goedheid van elk schepsel respecteren om een ongeordend gebruik van de dingen te vermijden. (69)

We zien dit inzicht ook bij de visie 'deep ecology' die begin jaren 70 werd ontwikkeld door Arne Naess. De kerngedacht van deze visie is dat de natuur een eigen intrinsieke waarde heeft, los van het nut voor de mens. Het is het verschil tussen een bos zien als een mooi ecosysteem en het een voorrecht te vinden daarin te mogen wandelen of het bos zien als louter een houtvoorraad. De mens mag alleen ingrijpen in het natuurlijk systeem voor zover dit nodig is om in zijn vitale behoeften te voorzien.

Het erkennen van de eigenwaarde van onze medeschepselen vraagt bijvoorbeeld om na te denken over landbouwsystemen. Dieren zijn er niet alleen tot nut van de mens maar hebben ook een eigen bestemming. Daarom zouden we met betrekking tot het houden van dieren ons kunnen afvragen: In hoeverre mogen we diereigen gedrag beperken ten behoeve van de productie van ons voedsel? Kan een kip volwaardig kip zijn als haar snavel wordt gekapt of als zij niet kan scharrelen? Is een varken wel helemaal varken als die niet kan wroeten in de modder?

Wat betekent het erkennen van de eigenwaarde voor dierproeven? De paus noemt de eigenwaarde van het dier niet uitgesproken als hij het over dierproeven heeft. Hij went zich tot de Catechismus die leert dat

proefnemingen op dieren alleen gewettigd zijn als ze binnen redelijke perken blijven en er toe bijdragen mensen te verzorgen of mensenlevens te redden. Dieren nutteloos laten lijden of hun leven verspillen is in strijd met de menselijke waardigheid. (130)

We worden op onze menselijke waardigheid aangesproken als het gaat om te bepalen of dierproeven binnen de perken blijven en dieren niet nutteloos lijden. Wel verwijst de paus naar religieuze eerbied voor de heelheid van de schepping bij het uitvoeren van dierproeven. Maar het zou mooi geweest zijn als hij hier expliciet de eigenwaarde van het dier had genoemd. Dat zou ons er misschien van doordringen dat mensen vaak met twee maten meten. Het blijkt dat mensen, ook onderzoekers, het lijden van dieren die dicht bij de mens staan, zoals apen, erger vinden of meer onacceptabel, dan van bijvoorbeeld muizen. Hoe zit dat dan met de eigenwaarde van het dier?

En met die van de plant, die nog een stapje verder van ons zelf vandaan is. De paus stelt de techniek van genetische manipulatie bij planten vrijwel gelijk aan het kruisen van planten.

In werkelijkheid zijn en worden genetische mutaties vaak door de natuur zelf veroorzaakt. Evenmin zijn de door de mens veroorzaakte

mutaties een modern verschijnsel. het domesticeren van dieren, het kruisen van soorten en andere oude en universeel aanvaarde praktijken kunnen vallen binnen deze overwegingen. Het is gepast eraan te herinneren dat het begin van de wetenschappelijke ontwikkelingen van genetisch getransformeerde gewassen de waarneming is geweest van bacteriën die van nature en spontaan een verandering in het genoom van een plant te weeg brachten. (133)

In de praktijk verschillen het kruisen van planten en de processen die gebruikt worden bij genetische manipulatie erg van elkaar. In het eerste geval wordt de eigen waarde van de plant gerespecteerd, in het laatste geval, naar mijn mening, niet. Voor een beoordeling van genetische manipulatie gaat de paus vooral in op de risico's. En daarbij wijst hij er heel terecht op dat je niet alleen naar de techniek zelf moeten kijken. Vooral de gevolgen van het toepassen van de genetisch gemanipuleerde gewassen op het ecosysteem en op de sociaal-economische structuren kunnen gemeenschappen van kleine boeren volledig ontwrichten. Ook wijst hij op het gevaar van de macht van grote multinationals in de zaadindustrie, die daarmee een heel grote zeggenschap hebben over de voedselketen.

Integrale ecologie

Alles hangt met alles samen. Daarom spreken we ook van een wereldwijde complexe sociaal- ecologische crisis. Als oplossingsrichting stelt de paus daarom een integrale benadering voor.

De richtlijnen voor een oplossing vragen om een integrale benadering om de armoede te bestrijden, uitgesloten mensen hun waardigheid terug te geven en tegelijker tijd voor de natuur te zorgen. (139)

Hij presenteert hiertoe een integrale ecologie; een visie op de interacties van natuurlijke systemen onderling en met maatschappelijke, economische en sociale systemen. Als we in staat zijn ecologische principes als biodiversiteit en kringlopen in de economie, in de landbouw, in productieprocessen en maatschappelijke en sociale systemen toe te passen dan is er een wereld te winnen. De paus ziet een integrale ecologie nog breder. Algemeen welzijn maakt ook deel uit van de integrale ecologische visie van de paus. Algemeen welzijn vraagt om respect voor de menselijke persoon op zich, voor sociaal welzijn, en om sociale vrede, die er niet komen zonder bijzondere aandacht voor een rechtvaardige verdeling. Naast gerechtigheid voor de armen is gerechtigheid tussen generaties nodig, want de aarde is ook aan komende generaties gegeven.

Wanneer wij denken aan de situatie waarin men de planeet aan de toekomstige generaties achterlaat, treden wij in een andere logica, die van de belangeloze gave die wij ontvangen en meedelen. Als de aarde ons wordt geschonken, kunnen wij niet alleen meer denken vanuit een utilitaristisch criterium van efficiëntie en productiviteit voor individueel profijt. (159)

Dit is een hele mooie gedachte. Veel mensen, gelovigen en niet gelovigen, zullen zich hierdoor aangesproken voelen. Je wil je kleinkinderen toch recht in de ogen kunnen kijken waar het gaat om de relatie tussen jou doen en laten en hun toekomst.

Paus Franciscus gaat ervan uit dat als wij ons innerlijk verbonden voelen met alles wat bestaat, soberheid en zorg voor de aarde spontaan zullen ontstaan. Als dit echt zo is, dan moeten we denk ik bij onze spirituele opvoeding vooral inzetten op het versterken van die innerlijke verbondenheid.

Marjolein Tiemens-Hulscher studeerde plantenveredeling in Wageningen en is 25 jaar in het plantenveredelingsonderzoek werkzaam geweest; zowel in de biotechnologie als in de biologische landbouw. Zij is oprichtster van Groen Geloven en geeft lezingen, cursussen en workshops rondom het thema 'geloof en duurzaamheid'. (<http://groengeloven.com>)